

ЕКОНОМІЧНІ ПЕРЕДУМОВИ ВИНИКНЕННЯ ПОДАТКОВОГО БОРГУ В УКРАЇНІ

ECONOMIC PRECONDITIONS OF APPEARANCE TAX DEBT IN UKRAINE

Анотація.

У статті здійснено аналіз динаміки та структури податкового боргу. Визначено економічні передумови виникнення та накопичення податкового боргу в Україні. Встановлено, що основною причиною зростання обсягів податкового боргу є погіршення фінансового стану платників податків. Обґрунтовано необхідність оцінювання фінансового стану платника податків та наведено джерела інформації й показники, за якими необхідно здійснювати таке оцінювання з метою нівелювання загроз виникнення податкового боргу.

Аннотация.

В статье проведен анализ динамики и структуры налогового долга. Определены экономические предпосылки возникновения и накопления налогового долга в Украине. Установлено, что основной причиной роста объемов налогового долга является ухудшение финансового состояния налогоплательщиков. Обоснована необходимость оценки финансового состояния налогоплательщика, приведены источники информации и показатели, по которым необходимо осуществлять такую оценку с целью нивелирования угроз возникновения налогового долга.

Summary.

The dynamics and structure of the tax debt were analyzed in the article. The economic preconditions for the emergence and accumulation of tax debt in Ukraine

were determined. It was found that the main reason of growth tax debt is the deteriorating financial condition of the taxpayer. The necessity of assessing the financial condition of the taxpayer was substantiated. The sources of information and indicators on which is necessary to carry out such an assessment in order to mitigate the threats of occurrence of the tax debt were listed.

Ключові слова: податковий борг, загрози виникнення, платники податків, фінансовий стан.

Ключевые слова: налоговый долг, угрозы возникновения, налогоплательщики, финансовое состояние.

Keywords: tax debt, the threat of appearance, taxpayers, financial condition.

ВСТУП

Добровільність сплати податків, зборів та платежів є одним із головних показників ефективності реалізації податкової політики та функціонування податкової системи країни. До основних чинників дисбалансу у цьому процесі, що призводять до виникнення податкового боргу, відносять погіршення фінансового стану платників податків та високий рівень податкового навантаження.

Питання сутності податкового боргу та його впливу на формування дохідної частини бюджету розглянуті в працях таких провідних вітчизняних науковців як: В. І. Антипова, В. А. Бортняка, С. С. Варгіча, О. А. Долгого, Ю. Б. Іванова, Г. Ю. Ісашиної, В.М.Мельника, С. В. Онишка, О. М. Тимченко, А. М. Яковлевої та інших. Однак, на сьогодні не достатньо уваги приділено загрозам виникнення податкового боргу в наслідок погіршення фінансового стану платників податків та збільшення на них податкового навантаження.

МЕТОЮ СТАТТІ є дослідження економічних передумов виникнення податкового боргу в Україні.

РЕЗУЛЬТАТИ ДОСЛІДЖЕННЯ

Побудова ефективної системи оподаткування платників податків це одна із головних умов функціонування економіки і фінансів країни, оскільки через податки держава здійснює перерозподіл валового внутрішнього продукту та формує централізовані й децентралізовані фонди, що безперечно впливає не тільки на фінансовий стан держави, але й на фінансовий стан самих платників податків. Так, за останні п'ять років суттєво скоротились як темпи приросту ВВП – з 18,5% у 2010 р. до 7,7% у 2014 р. [1], так і податкові надходження до Зведеного бюджету України – з 12,7% до 3,8% [2]. На фоні скорочення податкових надходжень та зростання витрат збільшилися обсяги бюджетного дефіциту на 42,6 млрд. грн. – з 35,5 млрд. грн. у 2009 р. до 78,1 млрд. грн. у 2014 р. та державного боргу країни, який зріс у 2014 р. порівняно з 2009 р. на 783,7 млрд. грн. й становив 1100,6 млрд. грн. (70,2 % від ВВП країни) [2]. Крім того, за останні п'ять років намітилась тенденція до зростання кількості збиткових підприємств на фоні падіння обсягів реального валового продукту України та високого податкового навантаження (рис. 1).

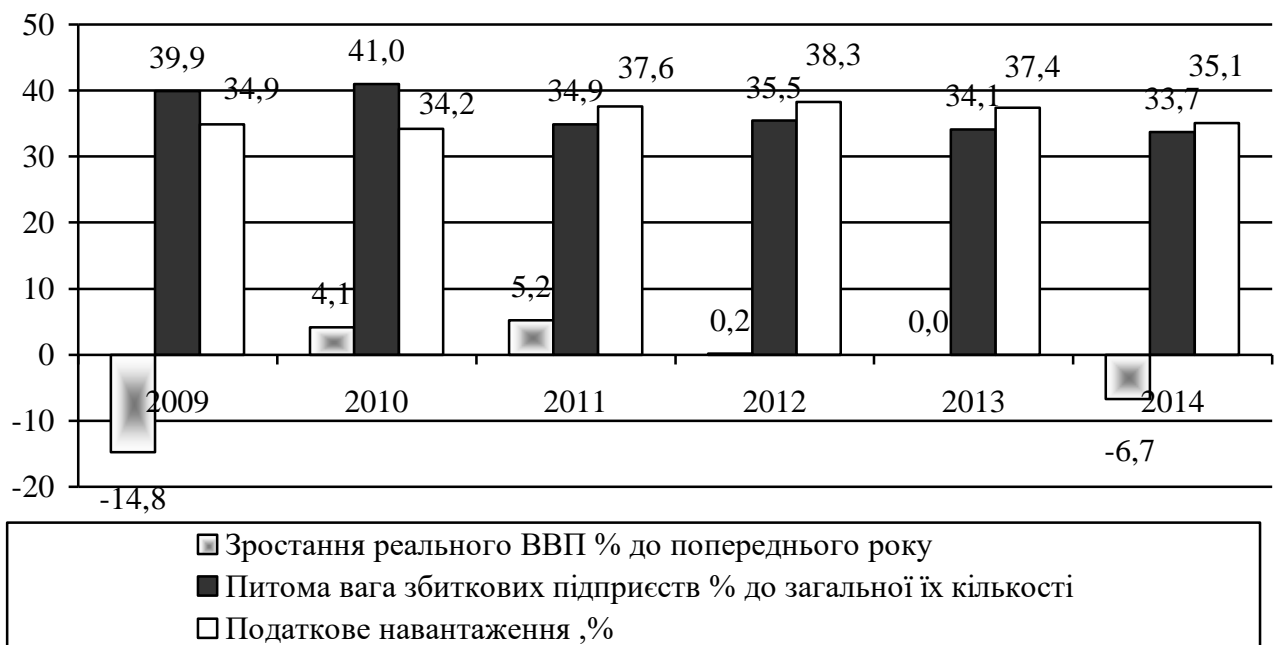

Рис. 1. Динаміка зростання реального ВВП та питома вага збиткових підприємств у загальній кількості за період з 2009 по 2014 роки [складено автором 1, 3].

Як свідчить аналіз наведених даних, погіршення фінансового стану платників податків у 2009 та 2010 роках було обумовлене економічною кризою 2008/2009 років у наслідок якої падіння реальний ВВП у 2009 р. склало 14,8%. У 2012 році погіршення фінансового стану суб'єктів господарювання було пов'язане перш за все з незбалансованою економічною політикою уряду та посиленням податкового навантаження на платників податків (зборів).

Фінансовий стан платника податків – це складна економічна категорія, яка характеризує його діяльність у певному періоді та у динаміці, відображає ступінь його забезпеченості фінансовими ресурсами, раціональність їх розміщення, забезпеченість власними оборотними коштами для своєчасного проведення розрахунків за зобов'язаннями, зокрема й за податковими, та здійснення ефективної господарської діяльності у майбутньому. Збиткова фінансово – господарська діяльність значної частини платників податків стало одним із факторів впливу на невиконання планових показників податкових надходжень до Зведеного бюджету України у 2014 році та виникнення податкового боргу (табл. 1).

Таблиця 1

Аналіз виконання планових податкових надходжень до бюджету за період з 2009 по 2014 роки [складено автором за даними 1, 2]

Рік	Планові податкові надходження (млрд. грн.)	Фактичні податкові надходження (млрд. грн.)	% виконання	Питома вага від'ємного фінансового результату до оподаткування платників податків до ВВП, %
2009	240,6	208,1	86,5	20,7
2010	243,7	234,5	96,2	14,2
2011	330,6	334,6	101,2	10,4
2012	397,5	360,4	90,7	12,5
2013	379,0	353,8	93,4	14,1
2014	387,2	367,5	94,9	54,5

Варто зазначити, що податковим боргом вважається несплачена в установленій термін сума грошових зобов'язань у наслідок невиконання платником обов'язку перед державою зі сплати податків з установлених

законодавством норм на підставі достовірних даних про об'єкт оподаткування за звітний період.

За останні п'ять років мало місце зростання заборгованості платників податків зі сплати податків і зборів в Україні. Так, у 2014 році порівняно з 2009 роком податковий борг зріс більш ніж у два рази та склав 25,7 млрд. грн. проти 11,8 млрд. грн. Разом з тим, питома вага податкового боргу до планових та фактичних податкових надходжень зростає за цей період не суттєво (табл. 2).

Таблиця 2

Моніторинг динаміки податкового боргу платників податків в Україні

[складено автором за даними 3]

Рік	Сума податкового боргу, млн. грн.	Темпи росту податкового боргу, в %	Питома вага податкового боргу до планових податкових надходжень, %	Питома вага податкового боргу до фактичних податкових надходжень, %
2009	11752,7	120,5	4,88	5,67
2010	16045,2	140,6	6,58	6,87
2011	8729,7	91,2	2,64	2,60
2012	9633,1	110,3	2,42	2,66
2013	10998,2	114,2	2,90	3,11
2014	25718,4	233,8	6,64	6,99

Не суттєво змінилась за останній п'ятирічний період і частка податкового боргу платників податків до ВВП. Так, у 2009 році податковий борг складав 1,29% ВВП, а у 2014 році – 1,64% ВВП, тобто зростання склало 0,35 процентних пункти.

Однак, не тільки величина податкового боргу, а й його динаміка є важливим показником, що характеризує стан соціально-економічних процесів у державі, оскільки, саме цей показник створює інформаційну асиметричність, знижує ефективність проведення податкової політики держави, зменшує дієвість системи планування доходів бюджетів усіх рівнів та оцінку кредитоспроможності економіки, її можливості для внутрішнього й

зовнішнього запозичення, покращення фінансового стану суб'єктів господарювання.

Варто зауважити, що у структурі податкового боргу лише 10% складає борг фізичних осіб - платників податків, тобто вони є більш надійними партнерами держави [4]. Крім того, загальний обсяг податкового боргу розподіляється приблизно у співвідношенні 46% до 54 %, де 46% – це суми податкових зобов'язань, які платники податків задекларували самостійно, але не сплатили до бюджету, а 54 % – суми несплачених податкових зобов'язань, які було донараховано підприємствам за результатами контрольно-перевірної роботи [3]. Так, за останні п'ять років за результатами контрольно-перевірної роботи підрозділами Державної фіскальної служби було донараховано узгоджених грошових зобов'язань на суму 33,7 млрд. грн. Разом з тим, відповідно до звітів Рахункової палати, стан сплати узгоджених сум за усіма податковими перевітками погіршився в 1,8-2,7 рази та становив у 2014 році за плановими перевітками 40,8%, за позаплановими – 41,9 %, а за фактичними – 30,8% [5].

До причин формування податкового боргу можна віднести погіршення платоспроможності платників податків, що підтверджується динамікою коефіцієнту абсолютної ліквідності цих суб'єктів господарювання (без врахування банків та фізичних осіб) (рис. 2) .

Рис. 2. Кореляційний зв'язок між коефіцієнтом абсолютної ліквідності платників податків та коефіцієнтом росту їх податкового боргу [складено автором за даними 1, 3]

Слід зауважити, що показник платоспроможності українських платників податків (крім банків та фізичних осіб) за останні п'ять років не досягав свого оптимального значення (0,2-0,35), що негативно впливало на своєчасну сплату ними узгоджених податкових зобов'язань.

У структурі податкового боргу значне місце займає заборгованість платників податків з узгодженої суми грошових зобов'язань з податку на прибуток. Його частка у загальному обсязі податкового боргу коливається від 11,5 % у 2011 р. до 34,4% у 2014 р. (табл. 3)

Таблиця 3

Динаміка податкового боргу в розрізі податку на прибуток та податку на додану вартість за період з 2009 по 2014 року [складено автором за даними 2, 3]

Показник	2009	2010	2011	2012	2013	2014
Податок на прибуток, млн. грн.	2342,7	3864,4	1612,8	1911,4	2550,5	6271,3
У %	19,9	24,1	18,5	19,8	23,2	24,4
Податок на додану вартість, млн. грн.	4710,8	6501,8	3888,3	5370,5	6033,3	11003,1
У %	40,1	40,5	44,5	55,8	54,9	42,8
Податковий борг – усього млн. грн.	11752,7	16045,2	8729,7	9633,1	10998,2	25718,4
У %	100,00	100,00	100,00	100,00	100,00	100,00

Важливим фактором наявного податкового боргу з податку на прибуток є діючий порядок справляння податку на прибуток, а саме визначення одного з елементів податку – доходів, що враховуються при обчисленні оподаткованого прибутку, методом нарахування. При відсутності фактичного надходження грошових коштів на поточний рахунок чи в касу платника податків за поставлені товари, роботи, послуги та лише при сформованій дебіторській заборгованості за їх поставку, така поставка визнається активом одночасно з визнанням її доходом від реалізації товарів, робіт і послуг, що враховується при обчисленні податку на прибуток.

Слід зазначити, що у 2011 році, у перший рік після прийняття Податкового кодексу України (далі – ПКУ) [6], податковий борг з податку на прибуток

скоротився більш як на половину – на 58%. Однак, вже у наступні роки заборгованість із сплати узгоджених грошових зобов'язань з податку на прибуток знову почала зростати. Так, щорічні темпи приросту податкового боргу з податку на прибуток склали у 2012 р. – 19%, у 2013 р. – 33%, у 2014 р. – 142,3%.

До причин зростання податкового боргу з податку на прибуток, можна віднести не тільки різке погіршення фінансового стану платників цього податку та їх платоспроможності, а й запровадження у 2013 р. авансової сплати з податку на прибуток. Слід зазначити, що платниками таких внесків є підприємства, які отримали за попередній рік дохід, що перевищує 10 млн. грн. [6]. Вони зобов'язані щомісяця сплачувати авансовий внесок з податку на прибуток у розмірі не менше $\frac{1}{12}$ нарахованої до сплати суми податку за попередній звітний податковий рік без подання податкової декларації. Разом з тим, авансові платежі з податку на прибуток є узгодженими грошовими зобов'язаннями платника податку та у разі несвоєчасної їх сплати виникає відповідальність платника податку незалежно від результатів господарської діяльності поточного року та наявності/відсутності грошових коштів на рахунку [6]. Крім того, Податковим кодексом передбачені штрафні санкції у вигляді штрафу та пені за несвоєчасну сплату авансових внесків з податку на прибуток.

Зауважимо, що найбільшу питому вагу у структурі податковому боргу займають несплачені узгоджені грошові зобов'язання з податку на додану вартість, частка яких коливалась від 40% до 55% загального податкового боргу протягом 2009-2014 років. Зростання заборгованості зі сплати узгоджених грошових зобов'язань з податку на додану вартість свідчить, перш за все, про неспроможність платників податків виконувати свої податкові зобов'язання.

Оскільки за останні два роки зростають обсяги податкового боргу з бюджетоутворюючих податків, підвищується необхідність здійснення заходів з виявлення загроз його виникнення та попередження трансформації такого боргу у безнадійний, який підлягає списанню. Слід зазначити, що лише за півроку – з 01.06.2014 р. по 01.01.2015 р. було списано безнадійного боргу

понад 12380 платникам податку на загальну суму 2090 млн. грн., а за січень 2015 р. – 125 платникам податку на суму 167,8 млн. грн. [3].

Зауважимо, що у Постанові КМУ «Про затвердження переліку обставин, що свідчать про наявність загрози виникнення, накопичення або непогашення податкового боргу, і доказів існування таких обставин» [7] запропоновано показники виявлення загроз виникнення податкового боргу у окремого платника податків (табл. 4).

Таблиця 4

Показники виявлення загроз виникнення податкового боргу [складено автором за даними 7, 8]

№ з/п	Показник	Алгоритм розрахунку	Значення
1.	Коефіцієнт загрози виникнення податкового боргу (Кз)	$Kz = (Al + Kn.) / Zpb$	<i>Al</i> – високоліквідні активи (поточні фінансові інвестиції, грошові кошти та їх еквіваленти), (ряд. 1160 та 1165 (форми № 1 або № 1-к) <i>Kn</i> – грошові кошти, які надійдуть з дати наданої заявником звітності до настання граничного терміну сплати грошових зобов'язань; <i>Zpb</i> – загальна сума поточних грошових зобов'язань платника податків з усіх податків, зборів (обов'язкових платежів), а також сума заборгованості по зарплаті (рядок 1620+ряд.1625+ряд.1630) .
2.	Кошти, які можуть надійти з дати наданої боржником звітності до настання граничного терміну сплати грошових зобов'язань (Кн)	$Kn = (Vn \times Td) / Tn$	<i>Vn</i> – дохід (виручка) від реалізації продукції (товарів, робіт, послуг) (ряд. 2000 (форми № 2 або № 2-к) по графі 3) та собівартості реалізованої продукції (ряд. 2050 (форми № 2 або № 2-к) по графі 3); <i>Tn</i> – кількість днів звітного періоду; <i>Td</i> – кількість днів з дати наданої боржником звітності до настання граничного терміну сплати грошових зобов'язань включно.

Слід зазначити, що коефіцієнт загрози виникнення податкового боргу (Кз) розраховується з урахуванням строків надходження коштів від покупців (замовників) до закінчення 30-ти денного терміну, так і після його закінчення (Кн). Якщо значення Кз більше одиниці – платник податків забезпечений високоліквідними оборотними активами для виконання грошових зобов'язань

та погашення податкового боргу. Це свідчить про відсутність загрози накопичення або непогашення податкового боргу. У випадку коли значення Кз менше одиниці – у платника недостатньо активів, наявна загроза виникнення або накопичення податкового боргу.

Джерелами інформації для проведення розрахунків економічних показників і виявлення ознак неплатоспроможності чи банкрутства є показники з документів фінансової звітності платників податків, а саме:

1) баланс або консолідований баланс (звіт про фінансовий стан) (форми № 1 та № 1-к);
2) звіт або консолідований звіт про фінансові результати (звіт про сукупний дохід) (форми № 2 та № 2-к);
3) звіт або консолідований звіт про рух грошових коштів (за прямим методом) (форми № 3 та № 3-к);
4) звіт або консолідований звіт про рух грошових коштів (за непрямим методом) (форми № 3-н та № 3-кн);
5) фінансовий звіт суб'єкта малого підприємництва (Положення (стандарт) бухгалтерського обліку № 25 «Фінансовий звіт суб'єкта малого підприємництва»);
6) фінансова звітність, встановлена законодавством для окремих категорій підприємств (приватні, сільськогосподарські підприємства, підприємства з іноземними інвестиціями, бюджетні, неприбуткові підприємства та організації тощо);
7) декларації (розрахунки) платежів до бюджету, які стали підставою для нарахування податкового зобов'язання;
8) акти перевірок контролюючих органів, які стали підставами для нарахування податкових зобов'язань;
9) звіт або консолідований звіт про власний капітал (форми № 4 та № 4-к);
10) прогноз доходів підприємства на термін дії розстрочення (відстрочення);
11) інвентарний опис активів на дату звернення, що відповідає рядкам балансу 220, 230 та 240;
12) довідка про значення величин довгострокового та короткострокового залученого капіталу;
13) дані облікової системи органів державної податкової служби щодо стану розрахунків платників з бюджетом;
14) довідка про заходи підприємства для підвищення рівня платоспроможності та фінансової стійкості;
15) інша інформація, необхідна для якісного аналізу та виявлення резервів виробництва.

З метою встановлення загрози виникнення податкового боргу або/чи формування безнадійного податкового боргу необхідно проводити глибокий горизонтальний та вертикальний аналіз фінансового стану платника податків із застосуванням Методичних рекомендацій щодо виявлення ознак неплатоспроможності підприємства та ознак дій з приховування банкрутства, фіктивного банкрутства чи доведення до банкрутства, у яких виділено 25 показників фінансової стійкості [9].

Зауважимо, що при проведенні аналізу фінансової стійкості платника податків необхідно:

1) оцінювати платоспроможність платника податків та розрахувати коефіцієнт покриття (Кп) та коефіцієнт загальної ліквідності (Кзл), що надає можливість встановити стан платоспроможності або неплатоспроможності платника податків;

2) здійснювати аналіз фінансової стійкості та встановлювати наявність власного оборотного капіталу (Кво), перманентного капіталу (Кпм) та загальної величини капіталу для формування запасів і затрат (Ксум). Крім того, слід оцінювати рівень фінансової стійкості підприємства (абсолютну або нормальну стійкість; нестійкий або кризовий фінансовий стан) та заходи для підвищення фінансової стійкості, які передбачено вжити підприємством протягом дії розстрочення (відстрочення) (для випадків, коли за розрахунками підприємство має нестійкий або кризовий фінансовий стан).

Здійснення такого аналізу дозволить оцінити фінансову стійкість платника податків та зробити висновок про наявність загроз виникнення податкового боргу та доцільність застосування режиму розстрочення (відстрочення) податкового боргу (грошових зобов'язань) з метою упередження формування безнадійного податкового боргу.

ВИСНОВКИ

Підсумовуючи результати проведеного дослідження, слід зазначити, що погіршення економічного становища в країні є однією з передумов зниження

показника платоспроможності платника податків, а наслідком погіршення фінансового стану платників податків є виникнення податкового боргу. Таким чином, уповноважені контролюючі органи, які реалізують податкову та митну політику зобов'язані проводити моніторинг стану фінансово-господарської діяльності платників податків з метою застосування заходів із мінімізації ризиків виникнення податкового боргу (економічних, організаційних, управлінських, політичних).

Література.

1. Офіційний сайт Державної служби статистики України. – [Електронний ресурс] : // – Режим доступу: <http://www.ukrstat.gov.ua/>
2. Річні звіти Державної казначейської служби України. – [Електронний ресурс] : // – Режим доступу: <http://treasury.gov.ua/main/uk/doccatalog/list?currDir=146477>
3. Офіційний сайт Державної фіскальної служби України. – [Електронний ресурс] : // – Режим доступу: <http://sfs.gov.ua/ru/>
4. Тимченко О. М. Податковий борг в Україні: мінімізація ризиків та ефективність менеджменту : дис...д-ра екон. наук: 08.00.08 / О. М . Тимченко. – К. : Б. в., 2010. – 431 с.
5. Річні звіти Рахункової палати. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.ac-rada.gov.ua/control/main/uk/publish/category/32826>
6. Податковий кодекс України від 02.12.2010 р. № 2755-VI. – [Електронний ресурс]: // – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/2755-17>
7. Додаток до проекту Постанови КМУ «Про затвердження переліку обставин, що свідчать про наявність загрози виникнення, накопичення або непогашення податкового боргу, і доказів існування таких обставин». – [Електронний ресурс]: // – Режим доступу: <http://sfs.gov.ua/media-tsentr/novini/print-55435.html>.
8. Наказ ДПАУ «Про затвердження Методичних рекомендацій щодо встановлення загрози виникнення податкового боргу та проведення аналізу

фінансового стану підприємств, які звертаються до органів ДПС для розстрочення (відстрочення) податкових зобов'язань» від 11.02.2010 р. № 72. – [Електронний ресурс]: // – Режим доступу: http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/DPA0035.html

9. Наказ Міністерства економіки України «Про затвердження Методичних рекомендацій щодо виявлення ознак неплатоспроможності підприємства та ознак дій з приховування банкрутства, фіктивного банкрутства чи доведення до банкрутства» №10 від 17.01.2001 р. – [Електронний ресурс]: // – Режим доступу: http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/ed_2001_01_17/ME01007.html.

Довідка про автора

Прізвище, ім`я, по батькові учасника	Хомутенко Алла Віталіївна
Науковий ступінь	к.е.н.
Вчене звання	доцент
Посада	доцент кафедри фінансів
Місце роботи, навчання	Одеський національний економічний університет
Поштова адреса	65020, м. Одеса, вул. Тираспольська, 23, кв.2
Контактний телефон:	моб. 80939644400
E-mail:	<i>allakhomytenko@mail.ru</i>

Довідка про автора

Прізвище, ім`я, по батькові учасника	Хомутенко Віра Петрівна
Науковий ступінь	к.е.н.
Вчене звання	професор
Посада	професор кафедри фінансів
Місце роботи, навчання	Одеський національний економічний університет